

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОЗНАКИ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ У ВІРШАХ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ДО ПРОБЛЕМИ СПРИЙНЯТТЯ

У статті зроблено спробу охопити ключові жанрово-стильові ознаки жанру історичного роману у віршах в українській літературі першої третини ХХ століття. Пропонується узагальнене тлумачення явища, подано літературний контекст, вказано на елементи новаторства його творців у письменстві доби. В першу чергу, подано рецепцію перших у новітній українській літературі історичних романів у віршах «Тараса Трясила» Володимира Сосюри, а також «Скелька» Івана Багряного, де зосереджено увагу на жанрово-стильових ознаках явища, запропоновано тлумачення окремих явищ творів.

Ключові слова: ліро-епос, жанр, роман у віршах.

В статье сделано попытку объединить ключевые жанрово-стилистические характеристики жанра исторического романа в стихах в украинской литературе первой трети ХХ века. Предложена унифицированная рецепция понятия, исторический контекст, указаны элементы новаторства творцов этого жанра в культуре того времени. В первую очередь, представлено понимание первых в украинской новейшей литературе исторических романов в стихах «Тарас Трясило» Владимира Сосюры, а также «Скелька» Ивана Багряного, где сосредоточено внимание на жанрово-стилистических особенностях явления, представлены интерпретации отдельных элементов художественных произведений.

Ключевые слова: лиро-эпос, жанр, роман в стихах.

The article is an attempt to capture key features of genre and style of the genre novel in poems in Ukrainian literature of the first third of the twentieth century. There is generalized interpretation of the phenomenon, given the literary context, the creators of innovative elements of this genre in literature of the day. First of all, it's given the historical reception of the first in Newest Ukrainian literature historical novels in verse «Taras Tryasylo» by Volodymyr Sosyura and «Skel'ka» by Ivan Bagriany, which focus on genre and stylistic features of phenomena, interpretation of certain phenomena works.

Key words: lyrical-epic, genre, the novel in verse.

Українська література 1920-1930-х рр., вирізняючись багатством незабутніх імен і явищ мистецького процесу, широкою палітрою знакових подій, жанрово-стильовим розмаїттям, своїм впливом на подальший розвиток письменства, залишається одним із найменш досліджених пластів культури. Очевидно, цим і пояснюється сплеск сучасних наукових студій, присвячених маловідомим сторінкам художньої творчості представників Розстріляного Відродження [7]. Незважаючи на це, питання адекватної рецепції популярних у літературі ліро-епічних форм, як-от: жанру оди, балади, поеми та, передовсім, проблема з'ясування природи роману у віршах фактично не перебувала в об'єктиві вивчення, що й зумовлює актуальність

дослідження. Серед завдань роботи – подати узагальнене тлумачення жанру роману у віршах, зокрема, історичного, запропонувати генезу та розвиток явища, вказати на елементи новаторства у застосуванні традиційних поетичних засобів і форм у творчості яскравих представників трагічного покоління.

Виникнувши в середньовічній літературі та, знайшовши розвиток у творчості письменників доби романтизму, жанр роману у віршах або, як його ще називають, віршованого роману, продовжуючи традиції народнопоетичної творчості, став одним із способів оновлення новітнього українського письменства в пореволюційний період. Як не дивно, на сьогодні не існує окремого монографіч-

ного дослідження, присвяченого цьому жанровому утворенню, хоча наявні наукові студії, присвячені способам реалізації явища у творчості окремих літературів минулого століття [3; 8].

Незважаючи на такі реалії, існує декілька припусків щодо його жанрового сприйняття. Як припускає професор Ю. Ковалів, під романом у віршах необхідно розуміти синтетичний ліро-епічний жанр, в якому ліризований наратив розгортається у певній віршованій формі. Йому притаманні такі ознаки, як наявність образу автора, іноді поєднаного з головним персонажем, а також розлогі епічні характеристики, розгорнута композиція [5, с. 348]. У свою чергу, С. Квятковський помітив у такому ліро-епічному утворенні особливу синтетичну форму літератури, яка в російській літературі бере початки від «Євгенія Онегіна» О. С. Пушкіна, уточнивши, що це – одна із рідкісних форм епічної та ліро-епічної поезії, яка, на жаль, в сучасній поетичній творчості росіян не набула широкої популярності. Дотримуючись вимог роману як розповідного жанру, що описує людське життя у всій її складності, автор повинен, на думку вчених, крім того, слідкувати за нормами, властивими поетичному зображенню дійсності [4, с. 249]. Слід додати, що історичний роман у віршах характеризується ще й належною кількістю як справжніх, історично обумовлених, так і вигаданих персонажів, панорамністю зображення подій у хронологічній послідовності, розмаїттям тісно переплетених між собою сюжетних ліній, а позасюжетні засоби творення образів надають певного звучання характеристам, проявлених як статично (внутрішні монологи, роздуми), так і в безпосередній дії.

Елементи епічності разом із симбіозом образів автора й головного героя, де помітні намагання автора охопити психологічної глибини колективного сприйняття нової доби, помітні вже у ранній творчості чималої кількості поетів 1920-1930-х рр. У такій палітрі імен – творчість П. Тичини («Золотий гомін», «Пам'яті тридцяти», «Скорбна мати»), М. Рильського («Марина»), М. Зерова («Сон Святослава»), Є. Плужника («Галілей», «Канів»), М. Бажана («Будівлі», «Гофманова ніч», «Слово о полку»), В. Мисика («Конкістадори»), Т. Масенка («Степ»), чия багатовимірною художньою рецепцією часу, представлена як у малих, так і у великих поетичних формах з яскраво вираженими елементами епосу допомогла закласти підвалини цілісного історіософського міфу в модерній українській літературі в умовах фальшивої соцреалістичної етики.

Одним із перших у новітній українській літературі першої третини ХХ століття, хто звернувся до великого епічного полотна, став В. Сосюра, який вже у 1925 р. видрукував віршований роман, як його жанрово визначив В. Моренець [9, с. 260-277], «Тарас Трясило» [10]. В основу цього художнього твору, якому передували епічні пошуки стилю автора в автобіографічній поемі «Червона зима» (1921, згодом – поема «Махно» (1924), покладено сюжет про події 1630 року, історично вирішальний момент, коли стався бій козаків проти

військ польського гетьмана С. Конецпольського під Переяславом. На чолі цієї боротьби стояв визначний козацький ватажок – Тарас Федорович, відомий на Січі як кошовий отаман нереєстрового Запорозького війська, організатор походу на Крим Тарас Трясило. Той самий борець, біографія якого стала основою поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч», де поет у риторичному ключі намагався з'ясувати причини забуття героїчного минулого держави, а також віковічні прагнення здобути свободу: «Де поділося козачество // Червоні жупани? // Де поділась доля-воля // Бунчуки, гетьмани?». До цього ж образу поет повернувся і в поемі «Гайдамаки», з часом – у повісті «Близнята». Роками пізніше постає легендарного Трясила захопила і П. Куліша в поемі-хроніці «Україна», який, аби глибше змалювати внутрішній світ козацького отамана, посилався на «Історію Русів», історичні праці М. Маркевича та, звісно, героїчний епос. Починаючи наведеними словами поему, 24-річний Т. Шевченко, перебуваючи у С.-Петербурзі, вже тоді мріяв про відродження української держави, яка, на його думку, ще повинна підвестися з колін. Тож не дивно, що згадки про героїчне минуле, як і заклик до боротьби за свободу і волю в умовах експансії, постали своєрідним епіцентром історіософських візій і молодого В. Сосюри, який, як і більшість письменників доби, пройшли шлях від захоплення до розчарування новою владою, але не втратили надії на відродження Батьківщини. Додамо, що образ козацького ватажка, очевидно, не був випадковим у мистецькому середовищі першої третини ХХ століття: у 1926 році з екранів кінотеатрів зійшов А. Бучма в головній ролі у фільмі «Тарас Трясило» (сценарист – В. Радиш, режисер – П. Чардинін), образ якого створено на Одеській кіностудії, де вже працювали О. Довженко, Ю. Яновський.

Не дивно, що поява історичного роману у віршах не про революційного лідера, а навпаки: козацького ватажка зустрів виключно позитивні відгуки. У приціли критичної зброї зазирали М. Доленго, М. Зеров, В. Гришко, які звернули увагу на рівень майстерності автора, можливості його строфіки, уміння художнього осягнення історичної тематики, а роками пізніше – радянські функціонери, яка, не маючи можливості вибачити В. Сосюрі його перебування у лавах війська УНР, на довгі десятиліття сховали цей твір, який вважався ідеологічно хибним, на полиці часу із відомим нині тавром. Першим, хто схвально відреагував на це досить неоднозначне явище в тодішньому українському літературному середовищі, став авторитетний О. Білецький, який зробив спробу жанровостильового охоплення оригінального для мистецтва 1920-1930-х рр. художнього твору. Очевидно, не всім було зрозуміло надмірне захоплення автором героїчною патетикою, використанням стилістичних прийомів до звеличення ватажка, проте тільки уважні дослідники помітили велике бажання В. Сосюри привернути увагу реципієнтів до проблем сучасності крізь проблему сприйняття

вирішальних епізодів української історії, де, на превеликий жаль, було місце не тільки зраді, але ж і справжньому героїству, жертвовності й патріотизму як ключовим ознакам провідних характерів цього роману.

Легендарне минуле для раннього В. Сосюри стало, як і для його попередників у літературі, певним мірилом бруталної сучасності, обвітренної голодом, політикою НЕПу, колективізацією, невпинною руйнацією віковичних цінностей, ліквідацією еліти нації, отже, ключем до пізнання смертоносних викликів безжального часу. Ось чому козацький отаман, наділений рисами традиційного образу з українського епосу, демонструє найліпші якості запорожця у дії, тобто від становлення його свідомості як наймита у польського магната до формування народного героя-месника, здатного підвести народ з колін на боротьбу за відновлення своїх прав. Рабське світовідчуття персонажа автор розв'язує шляхом зображення зростання його внутрішнього потенціалу, який, уміло конденсуючи психоемоційний спротив, сублімує його на здобуття перемоги над самим собою, згодом – об'єднання великої сили довкола спільної ідеї розбити ворога й збудувати країну. В такому розумінні поет наділяє персонажа харизматичними рисами козака-характерника, які допомагають йому разом із його побратимами вести непримиренну боротьбу за свободу рідної землі. Власне, така константа запозичена автором з добре відомого йому жанру героїчних дум, де дії персонажів сприймаються як гіперболізовані, а їх вчинки – фантастичні («Про втечу трьох братів з міста Азова», «Іван Богуславець», «Федір безродний, бездольний», «Козак Голота», «Самійло Кішка», «Отаман Матяш старий»). Таким чином, Тарас Трясило В. Сосюри являє собою сконденсовані народнопоетичні уявлення про ідеальне, оскільки, як ілюструє фольклорна пам'ять, поєднує прагнення із громадськими, концентрує в собі лицарську відданість державницькій меті. Про таких італієць Д. Чамполі говорив, що козаки – горді, відважні лицарі, сміливо дивляться в очі смерті; шабля – їх хрест, а пісня – молитва.

Роками пізніше В. Сосюра, видавши поеми «Студентка», «Вітчизна», «Україна», а також «Мазепа» (розпочата 1929 р., завершена в 1959-1960), продовжив лінію утвердження вольового художнього образу з яскраво вираженою ліричною тональністю – анафемованого не тільки церквою, але й радянською історіографією борця за Україну. Для головного героя де в чому суголосна біографія автора, який пройшов тривалий життєвий шлях із тавром «зоологічного націоналіста», але не втратив творчої сили до боротьби. Як зауважила В. Краснікова, «в цих творах переплітаються не лише екскурси в історичне минуле України, а й глибоке емоційне осмислення цих подій автором, перенесених уявою поета в сучасне життя, яке висувало перед українським народом все ті ж одвічні проблеми незалежності, боротьби за право на власне життя» [6]. Ці ознаки, по суті, утвердили жанр

історичного роману у віршах, роль якого стане вирішальною для української літератури другої половини ХХ століття.

Особливу роль у творенні ліро-епічного простору української літератури першої третини ХХ століття відіграла і поетична творчість І. Багряного, який, приставши до В. Підмогильного, Є. Плузника, Б. Антоненка-Давидовича, Г. Косинки, Т. Осьмачки, які обстоювали позиції нового мистецтва в опозиційному угрупованні «МАРС», упродовж 1920-х рр. видав низку поетичних творів, зокрема, «До меж заказаних», поему «Монголія», «Ave, Марія», які привернули пильну увагу критики до слобожанського письменника. Невдовзі роман у віршах «Скелька» (1928) [2], написаний за 22 дні у батьківській хаті, вийшовши у харківській «Книгоспілці» (1930), хоч і з невеличкими скороченнями, раптово опинився в епіцентрі грізної критики. Що ж послужило причиною до гострих обвинувачень на адресу поета?

Автор поклав в основу віршованого роману сюжет про село свого дитинства Скельку, легенди про це давньоукраїнське поселення ХІІ ст., а також про колись відомий в окрузі чоловічий монастир Куземинської Покрови, який закарбувався у свідомості його покоління як оберіг душі. Добре він знав і про те, що той був захоплений після Полтавської битви московськими ченцями, які вчинили жорстокий визиск місцевого населення. Обурюючись проти нової влади, нащадки козаків, йдучи всупереч волі нових церковних ієрархів, але за покликом крові, невдовзі спалили той козацький монастир, бунтуючи таким чином проти духовного уярмлення, експансії російської православної церкви. Питання внутрішнього спротиву чужинцем була близькою авторові ще й тому, що він у дитинстві пережив велику трагедію: в родині Кривушів, матері Багряного, Євдокії Іванівни, в роки революції замордовано не тільки його однорукого дев'яностодворічного діда тільки за те, що він був можливим селянином, але й дядька, бо, бачте, воював у складі армії УНР під командуванням С. Петлюри [12, с. 5–78].

Отже, основу історичного роману у віршах «Скелька» складають романтичні захоплення автором новим часом, коли повинна відродитися героїчна слава минулого, незабутня доба, яка поверне українському народові історичну правду. Напевно, в тому помітні історіософські візії, які, проглядаючи крізь поетичну канву ліро-епічного тексту, обрамлені точними мовностильовими характеристиками, пропонують глибоку концентрацію авторської концепції, побудованої на демократизмі зображення трагічного минулого з її поразками і бідами («Деся там – // В чаду і гаморі – // Я чую скрип і рев, // Я чую стогін ранньою зорею...») заради вірного будівництва свого майбутнього: («То, гей, з потугами, руйнуючи старе, // Наш корабель крутий зворот бере, // І мерехтять під сонцем реї!..»). А далі, майже услід за поемою М. Бажана «Будівлі» із притапаними їй динаміці рухів, закономірності суголосних дій, в

І. Багряного лунає: «Галас... // Грім і бій... // Гримлять нам молоти – фанфари перемоги». Звісно, що тут не обійшлося без використання збірних образів як легендарних історичних постатей, так і до пристосування зразка епохи кривавих блазнів, ставлення до яких у автора було досить радикальним.

Без перебільшення, цей історичний роман у віршах, написаний у фактично новому для української літератури жанрі, став досить помітним явищем на початку 1930-х рр., продовживши започатковані традиції майбутнім автором вірша «Любіть Україну». Незважаючи на чимало позитивних відгуків, зокрема, М. Терещенка, Б. Антоненка-Давидовича, І. Кулика, О. Слісаренка, були й негативні з яскраво вираженим обуренням. Тут мається на увазі стаття «Куркульський шлях» О. Правдюка (1931), де літературознавець, фактично, чи не першим в радянській критиці назвав ще молодого поета буржуазним націоналістом [11, с. 73–83]. Без сумніву, для І.Багряного така гостра реакція придворного критика, про одного з яких він писав у п'єсі «Бузок», пізніше – у всевітньо відомих романах «Тигролови», «Сад Гетсиманський», стане певним поштовхом до вироблення нових ідеалів харизматичного персонажа в літературі, які він вже після війни задекларував у «Думках про літературу». Там письменник, зізнавшись у помилковості поглядів на власну творчість 1920-1930-х рр., заявляв про те, що автор повинен робити все мож-

ливе для пробудження нації, опинившись в авангарді боротьби, тому література в її наступальному характері повинна стати надійним інструментом для здобуття перемоги над моральним зубожінням і духовним манкуртством. «Тож шлях нам лежить, – писав І. Багряний, – не через орієнтацію, не через інтернаціональне до українського, а через наше загальнонаціональне до загальнолюдського» [1, с. 25–37].

З наведених припущень стає очевидним, що жанр історичного роману у віршах від часу своєї появи на сторінках радянських часописів завоював свій невідомий авторитет. З одного боку, в ньому помітили зачин до якісно нового періоду формування радянської ліро-епічної творчості, з іншого – ворожо поставилися до надмірного захоплення українською історією із її трагедіями та поразками, що, по суті, призвело до того, що ці, як і багато інших текстів на історичну тематику, були штучно вилучені з літературного процесу минулого століття. Тим не менш, ця група ліро-епічних творів, увібравши традиції народнопоетичної творчості, володіючи ускладненою композицією, глибокими епічними характеристиками, суміщеннями образу ліричного героя та автора, набули широкого розголосу значно пізніше, але не оминули новаторських здобутків представників трагічного покоління першої третини ХХ століття. Отже, ця проблема потребує подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багряний І. Думки про літературу / Іван Багряний // МУР. Мистецький Український Рух. Збірник літературно-мистецької проблематики. – Т. 1. – Мюнхен-Карльсфельд, 1946.
2. Багряний І. Скелька : віршований роман / Іван Багряний. – Харків, 1929. – 156 с.
3. Жуковська Г. Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Г. Жуковська. – К., 2001. – 15 с.
4. Квятковский А. Роман в стихах / А. Квятковский // Квятковский А. Поэтический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 428 с.
5. Ковалів Ю. І. Роман у віршах / Ю. І. Ковалів // Літературознавча енциклопедія : у двох томах. – Т. 2 [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К., 2007. – 624 с.
6. Краснікова В. Заборонена епіка В. Сосюра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Краснікова В. – Львів, 2000. – 20 с.
7. Кремін Т. Метафорика еротизму в ліриці представників Розстріляного Відродження / Тарас Кремін // Літературознавчі студії : Збірник наукових праць. – Випуск 20. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 92–97.
8. Легка О. Еротичний роман у віршах Наталі Лівницької-Холодної : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Легка. – Львів, 1999. – 17 с.
9. Моренєць В. Володимир Сосюра / В. Моренєць // Історія української літератури ХХ століття. – У 2 кн. – Кн. 1. : 1910-1930-ті роки : [навч. посібник ; за ред. В. Г. Дончика]. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1994. – 784 с.
10. Сосюра В. Тарас Трясило / Володимир Сосюра. – Харків : ДВУ, 1926. – 80 с.
11. Правдюк О. Про творчість Багряного / Правдюк О. // Критика. – 1931. – № 10.
12. Шугай О. Одиссея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багряний І. Буйний вітер. Маруся Богуславка : [роман] ; Держіть поїзд! : Уривок. – К. : Юніверс, 2006. – 584 с.

© Кремін Т. Д., 2010

Стаття надійшла до редколегії 27.06.10 р.